

PAULUS' BRIEF AAN DE GALATEN

Klaas Spronk

Met Abraham aan je zijde

Het al dan niet gerechtvaardigde beroep op de vader aller gelovigen

Paulus verwijst in zijn betoog regelmatig naar Abraham. Hij was niet de eerste en ook niet de laatste die dat deed. Hij doet dat echter op een eigenzinnige manier, afwijkend van wat in zijn tijd normaal was. Hij volgt daarbij wel het spoor dat werd gewezen door profeten die waarschuwden dat men zich niet zonder meer kan beroepen op de vader aller gelovigen. Klaas Spronk sprak hierover op de Conferentie Bijbelse Theologie (oktober 2006).

Klaas Spronk is hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit.

Het lijkt wel of iedereen houdt van Abraham. Als het om het geloof gaat geldt hij immers als de eerste en de beste: de vader aller gelovigen. Menigeen noemt zich kind van Abraham. Dat verbindt Joden met Christenen en Moslims. Bij alle gevoeligheden tussen die geloofsgroepen is dat een rijkdom en biedt het kansen. Daarbij kan het ook weer tot een strijdpunt worden en een vervolg worden op het verhaal in Genesis waar immers ook de vraag naar de ware erfgenaam speelt. Veelzeggend is in deze ook een tekst in de Koran (Soera 3:65-68) waarin Ibrahim nadrukkelijk genoemd wordt als iemand die geen Jood en geen Christen is. Als 'godzoeker' ging hij aan hen vooraf, terwijl hij aan de andere kant een directe band met de profeet Mohammed had.

Een ander voorbeeld van toe-eigening betreft de plaats van het 'Boek van Abraham' binnen de Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen (beter bekend als de Mormonen). Hun stichter, Joseph Smith, kreeg in 1835 de beschikking over een oude Egyptische papyrus met een afbeelding die hij interpreteerde als een offerplechtigheid waarbij een priester op het punt staat Abraham te offeren, waarbij de engel van de Heer ingrijpt. De papyrus zou verder teksten van Abraham bevatten met extra informatie over zijn leven, over de toekomst van de wereld en bijzondere inzichten over mens en God. Egyptologen zien het tegenwoordig als een afbeelding betreffende mummificatie, waarbij de ziel van de afgebeelde overledene als een vogel boven het lichaam zweeft. Binnen het kerkgenootschap zijn er echter nog steeds leden die fel de juistheid van de uitleg door Smith en daarmee ook de bijzondere relatie van het kerkgenootschap met Abraham verdedigen en de bijzondere openbaring die hen via dit 'boek van Abraham' ten deel viel niet willen opgeven. Daar zullen we ons in deze bijdrage verder niet in mengen. We concentreren ons liever op Paulus. Wel moge duidelijk zijn dat Paulus niet de laatste was die zichzelf en zijn geloofsinzichten graag in de lijn van Abraham plaatste. Hij was ook niet de eerste.

Paulus en Abraham

In zijn brieven aan de Galaten en aan de Romeinen doet Paulus op belangrijke punten in zijn betoog een

beroep op teksten uit het boek Genesis over Abraham. Zoals Paulus ze leest ondersteunen ze zijn hartstochtelijke pleidooi voor een relatie met God waarbij het er voor de mens op aankomt zich in geloof aan God over te durven geven. Dat geloof is voor God genoeg, zoals Abraham door zijn geloof voor God rechtvaardig was. Het bevrijdt de mens ook van de last van de Wet en zo mag de gelovige zich kind van Abraham noemen, vrij zoals zijn zoon Isaak, kind van een vrije moeder en niet van een slaaf. Ook voor niet-Joden is die relatie met God mogelijk, zoals in Abraham volgens Genesis ook alle volken gezegend worden. In zijn enthousiasme voor het evangelie van Jezus Christus als de diepe waarheid achter alles wat Paulus ooit gelezen en geleerd had over God, leest hij meer in deze teksten uit Genesis dan menig exegeet tegenwoordig verantwoord acht. Nu ging men in de tijd van Paulus over het algemeen wel tamelijk vrij om met de heilige teksten. Belangrijker dan het recht doen aan de oorspronkelijke betekenis achtte men de vraag naar de aansluiting bij de eigen overtuiging. Toch zullen ook veel van Paulus' tijdgenoten verrast hebben opgekeken bij de manier waarop hij Abraham aan zijn zijde schaarde.

In het vroege Jodendom

In religieuze geschriften uit de periode rond het begin van onze jaartelling wordt heel vaak naar Abraham verwezen.¹ Daarbij wordt hij vooral genoemd en geprezen als de eerste verkondiger van het geloof in de ene God. Een goed voorbeeld daarvan is Jubileeën 11-23. De lezer wordt voorgehouden om goed te luisteren naar de waarschuwing van Abraham tegen alle afgoderij en zijn aansporing om God alleen te dienen door zich te houden aan de door Hem gegeven Wet. Philo² prijst Abraham als een goed filosoof, die inzag dat God begrepen moest worden als de 'ene oorzaak' die als schepper boven zijn schepping staat. Philo noemt Abraham ook de eerste proseliet. Josephus noemt evenals veel van zijn tijdgenoten Abraham degene die aan de Joden het monotheïsme schonk.

Heel boeiende lectuur zijn de Apokalyps en het Testament van Abraham.³ Deze twee geschriften moeten waarschijnlijk gedateerd worden aan het

¹ Een goed overzicht biedt N. Calvert-Koyzis, Paul. *Monotheism and the People of God: The Significance of Abraham Traditions for Early Judaism and Christianity* (Journal for the Study of the New Testament Supplement Series p. 273), London, T&T Clark 2005.

² Zie over Philo het aan hem gewijde nummer van *Schrift* 38 (2006) 1, p. 223.

eind van de eerste eeuw van onze jaartelling. De Apokalyps verhaalt geheel in de geest van de eerder genoemde geschriften uitgebreid van de bekering van Abraham tot het geloof in de ene God en voorziet ons verder van allerlei details over zijn leven tot en met zijn hemelvaart en zijn visioen van de toekomst van Israël. Het Testament sluit daar in zekere zin bij aan door een verslag van Abrahams reis door de hemelse gewesten voordat hij sterft. Een terugkerend element bij dit alles is dat het criterium voor het ware geloof de keuze voor het monotheïsme en de afwijzing van afgodendienst is. Overigens zijn er ook wel parallellen tussen deze apocriefe teksten over Abraham en datgene wat Joseph Smith las in zijn 'Boek van Abraham'.

'De Bijbelse geschiedenis'

Een bijzondere plaats in de bonte verzameling van geschriften uit de eerste eeuw van onze jaartelling neemt wat betreft de vermelding van Abraham 'De Bijbelse geschiedenis' van Pseudo-Philo in.⁴ Hierin worden de bijbelse verhalen naverteld. Dat gebeurt over het algemeen met toevoeging van allerlei details en theologisch, actualiserend commentaar. Daarbij nemen de verhalen over Abraham een bijzondere plaats in. Op het eerste gezicht is het opvallend en ook wel teleurstellend dat heel Genesis 12-50 in een enkel hoofdstuk (8) is samengevat. Weliswaar was in het voorafgaande uitgebreid verteld over het verzet van Abram in zijn aanvankelijke woonplaats (volgens dit boek: Babel) tegen de afgoden, een thema dat veel voorkomt in de nabijbelse Joodse literatuur. Vergelijkt men echter hoofdstuk 8 met bijvoorbeeld het volgende hoofdstuk, waarin veel meer ruimte geschonken wordt aan de weergave van Exodus 1-2, dan lijkt Abraham zoals we die kennen uit het Oude Testament onderbelicht te zijn.

Wanneer we doorlezen wordt dat beeld weer bijgesteld. Het blijkt namelijk dat Abraham regelmatig wordt aangehaald om latere gebeurtenissen toe te lichten. In Numeri 22:12 lezen we hoe God in een droom verschijnt aan Bileam en hem maant om het volk Israël niet te vervloeken, 'want het is gezegend'. 'De Bijbelse geschiedenis' heeft deze woorden uitgewerkt met behulp van verwijzingen naar Genesis 15, Genesis 22 en de al eerder genoemde, ook uit andere bronnen bekende hemelvaart:

En (God) zei tot hem (Bileam): 'Heb ik over dit volk niet gesproken toen ik in een visioen tot Abraham zei: "Jouw zaad zal zijn als de sterren aan de hemel", toen ik hem optilde tot boven het firmament en hem de ordeningen van alle hemellichamen liet zien? En ik vroeg zijn zoon als brandoffer en hij bracht hem om hem op het altaar te leggen, maar ik heb hem teruggegeven aan zijn vader en omdat hij niet tegensprak, was zijn offer in mijn ogen welgevallig en vanwege zijn bloed heb ik hen (de Israëlieten) uitgekozen. En toen zei ik tot de dienstenge-

len: "Heb ik over deze man niet gezegd: Ik zal aan Abraham alles openbaren wat ik doe".' (18.8)

Een andere opmerkelijke verwijzing naar Abraham vinden we in het gedeelte over de afscheidsrede van Jozua. Dat is op zich niet zo vreemd, want volgens Jozua 24:2 begint het betoog met de herinnering aan Gods belofte aan Abraham. In 'De Bijbelse geschiedenis' wordt dit aangegrepen voor opnieuw een navertelling van stukken uit Genesis met daarbij een uitleg die sterk doet denken aan Paulus' exegese in Galaten 4:

En Jozua stond vroeg op, verzamelde heel het volk, en zei tot hen: 'Dit zegt de Heer: "Het was één rots waaruit ik jullie vader gehouwen heb". En door het houwen van die rots ontstonden twee mannen wier namen Abraham en Nahor zijn, en door het hakken van die plaats zijn twee vrouwen geboren wier namen Sara en Melcha zijn. En zij woonden bij elkaar aan de overkant van de rivier. En Abraham nam Sara en Nahor nam Melcha (tot vrouw). En toen alle inwoners van het land zich één voor één door hun eigen dwaze denkbeelden lieten verleiden, geloofde Abraham in mij en heeft hij zich niet met hen laten verleiden. Ik redde hem uit het vuur en nam hem mee en leidde hem door het hele land Kanaän en zei tot hem in een visioen: "Aan jouw zaad zal ik dit land geven." En hij zei tot mij: "Zie, nu hebt u mij een rots gegeven maar zij is onvruchtbaar. Hoe zal ik nu zaad hebben uit mijn toegesloten rots?"' (23.4-5)

Het begin van Gods woorden is waarschijnlijk ontleend aan Jesaja 51:1-2. De vergelijking met een rots in de context van de belofte van nageslacht aan Abraham lijkt op de manier waarop Paulus Abraham en zijn vrouwen ter sprake brengt. En net als in Galaten 4 gaat het in het vervolg over de bijzondere vervulling van de belofte van nageslacht. Daarbij komt overigens ook het visioen op Gods koninkrijk

'Boek van Abraham' zoals gepubliceerd door Joseph Smith in 1842.

³ De tekst van deze en vele andere geschriften naast de Bijbel zijn te vinden in Engelse vertaling op de website www.pseudipigrapha.com. Deze website danken we aan de eerder genoemde en bekritiseerde Mormonen. Op de royale weergave van talrijke interessante teksten is niets aan te merken. We kunnen er dankbaar gebruik van maken.

⁴ Zie de vertaling en toelichting door P.W. van der Horst, *De bijbelse geschiedenis van Pseudo-Philo: een joodse hervertelling van de Bijbel uit de eerste eeuw van onze jaartelling* (Na de schriften, deel 7), Kampen, Kok 1990. In het vervolg wordt deze vertaling geciteerd.

ter sprake. Paulus noemt het 'hemelse Jeruzalem' (Gal. 4:26). In 'De Bijbelse geschiedenis' wordt Isaak een zevenmaandskind genoemd, aan wie volgens een in die tijd vaker voorkomende opvatting bepaalde bijzondere gaven worden toegedicht:

En ik (zegt God) gaf hem Izaak en ik vormde hem in de moederschoot van haar die hem baarde en ik beval haar dat zij hem mij snel moest teruggeven, in de zevende maand. En daarom zal van elke vrouw die in de zevende maand gebaar heeft haar zoon leven, want over hem heb ik mijn heerlijkheid uitgeroepen en aan hem heb ik de nieuwe wereld getoond. (23.8)

Vergelijkt men dit alles met de manier waarop Paulus in zijn brieven Abraham ter sprake brengt, dan kan men constateren dat Paulus in een duidelijke traditie staat. Het was gebruikelijk om Abraham een centrale en principiële plaats te geven in het betoog waarin de kern van het geloof ter sprake werd gebracht. Wat betreft de vorm is er vooral veel verwantschap met 'De Bijbelse geschiedenis'. Als het gaat om de inhoud neemt Paulus wel een geheel eigen positie in. Dat heeft te maken met het nieuwe van zijn boodschap. Het gaat hem niet over het geloof in de ene God, maar over de nieuwe toegang tot die ene God via Jezus Christus. Dat is voor Paulus nu de kern en het is voor hem zaak om juist dat te verbinden met en te baseren op teksten over Abraham.

Abraham is geen allemansvriend

De verbinding met Abraham heeft oude papieren, maar heeft ook profetisch protest opgeroepen wanneer die verbinding al te gemakkelijk werd gelegd. In Jesaja 41:8-10 wordt het volk in ballingschap getroost met verwijzing naar de blijvende vriendschap van God met Abraham. We vinden dezelfde gedachte ook in Jesaja 29:22-23 en Micha 7:20, teksten die waarschijnlijk eveneens in die crisistijd zijn te dateren.

Een heel ander geluid klinkt een aantal jaren later in Jesaja 63:16, in een smeekgebed tot God dat tegelijkertijd een schreeuw van vertrouwen is:

*Gij immers zijt onze Vader;
want Abraham weet van ons niet
en Israël kent ons niet;
Gij, Heer, zijt onze Vader,
onze Verlosser van oudsher is uw naam.*

Dat is een schokkende constatering: de band met Abraham is verbroken. Hij heeft dat, zo wordt hier gesuggereerd, zelf gedaan en wel omdat het volk afgedwaald is van het verbond. De boodschap van de profeet is duidelijk: men kan zich niet als vanzelfsprekend als kinderen van Abraham zien. Men moet zich ook als zodanig gedragen. Soortgelijke kritiek

horen we uit de mond van Ezechiël. Hij verwijt in naam van God aan zijn volksgenoten dat zij zich aanmatigten dat zij zonder meer erfgenamen van Abraham zijn en aanspraak kunnen maken op vervulling van de beloften aan hem gedaan en meer dan dat. Maar God is daar niet van gediend:

de bewoners van de ruïnes in het land van Israël zeggen: 'Abraham was maar alleen en toch kreeg hij heel het land in bezit; wij zijn met velen, dus is het land zeker aan ons gegeven en is het ons eigendom.' Antwoord hun: 'Dit zegt God, de HEER: Jullie eten vlees waar het bloed nog in zit, jullie vereren je afgoden, jullie vergieten bloed—en jullie willen het land bezitten?' (Ez. 33:24-25)

In diezelfde lijn spreekt ook Jezus:

Breng vruchten voort die een nieuw leven waardig zijn, en zeg niet meteen bij jezelf: Wij hebben Abraham als vader. Want ik zeg jullie: God kan uit deze stenen kinderen van Abraham verwekken! (Luc. 3:8).

Het is goed om deze profetische kritiek in het achterhoofd te houden bij alle pogingen die steeds weer worden ondernomen om zich Abraham toe te eigenen. De verwijzing naar Abraham is niet in de eerste plaats een garantie maar een aansporing. Het vertrouwen dat eruit spreekt zal de basis moeten zijn voor de moed om kritisch naar zichzelf te kijken.

Als we zo kijken naar de manier waarop Paulus spreekt over Abraham en dit vergelijken met hoe men in zijn tijd en ook later omging met Abraham en soms ook met Abraham aan de haal ging, dan kunnen we vaststellen dat Paulus in deze de toets der profetische kritiek zeker doorstaat. Op dit eigenzinnige, maar door de juiste geest geleide kind, kan Abraham trots zijn.